

1923-1950 YILLARI ARASINDA RİZE'DE NÜFUS YAPISI DEMOGRAPHICAL STRUCTURE BETWEEN 1923-1950 IN RIZE

SONGÜL ALŞAN

Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Dr. Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Science and Literature, Department of History
salsan@erzincan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-7423-5046>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-66, Eylül - September 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 15.03.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 28.06.2019

Sayfa-Pages : 713-729

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat4127>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

1923-1950 YILLARI ARASINDA RİZE'DE NÜFUS YAPISI DEMOGRAPHICAL STRUCTURE BETWEEN 1923-1950 IN RIZE

SONGÜL ALŞAN

Öz

1923-1950 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulduğu için çok hassas bir dönemdir. Bu yıllar arasında yapılan bütün çalışmalar genelde; iç ve dış barışa katkı sağlamanın yanında toplumsal dönüşümün ve ekonomik kalkınma planlarının ana

Genç Cumhuriyet, kısıtlı ama bütün gücüyle kendini ülke dinamizmini canlandırmaya adanmış çok ciddi bir efor sarf etmiştir. Bir yandan sosyal ve ekonomik gerçekliklerin tespiti yapılırken bir yandan da Anadolu'nun en ücra köşelerine varıncaya kadar bir toplumsal dönüşüm hedeflenmiştir.

Rize de bu çalışmalardan payına düşeni kademeli olarak alan yerlerden bir tanesidir. Rize, tarihi itibarı ile Trabzon'un bir parçası olarak kabul edilmiş, Çoruh Vilayet kararı sonrasında Artvin ile de sınır birlikteliği uygun görülmüştür. Daha sonra bu birlikteliğe de son verilmesinin ardından, sınırları belli özel bir il olmuştur.

Makalede, 1923-1950 yılları aralığında, T.B.M.M. faaliyetleri, Rize idari ve sosyal alanlardaki kaynaklar kullanılmıştır. Rize, bu değişkenler ışığında, nüfus dengelerinde nereden nereye yol aldığı, hangi çalışmalarını kendi lehine kullandığı ve bu uygulamaların Rize nüfus yapısını nasıl etkilediği sorularının cevabı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda nüfus; Rize tarihini, mülki çalışmaları, göçler ve ekonomik durumu gözler önüne serebilecek bir tablo ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Rize, Nüfus, 1923-1950.

Abstract

The years between 1923-1950 the Republic of Turkey is a very sensitive period for the new foundation. All the works done between these years are generally; contributing to internal and external peace, as well as social transformation and economic development plans

Young Republic, but limited with all its power to revitalize the country's dynamism has made a very serious effort. On the one hand, social and economic realities were determined and a social transformation was aimed until the most remote corners of Anatolia.

Rize is one of the places that gradually share its share of these works. Rize has been accepted as a part of Trabzon as of the date and after the decision of the Coruh Province, it was deemed appropriate to the border association with Artvin. Later, after the termination of this union, its borders have been a special province.

In the article, T.B.M.M. resources, Rize administrative and social resources were used. Rize, in the light of these variables, where the population in the balance of the way, which works in their own favor, and how these practices affect the structure of Rize has been tried to put forward the answer to the questions. In this context, the population; Rize has been evaluated by revealing a history that can reveal the history, civil works, migration and economic situation.

Key Words: Eastern Black Sea, Rize, Population, 1923-1950

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden sıhhatli bir ekonomik yapı kalmamıştır. Bu gerçeklikler ışığında, tarım genel olarak, ancak tarımsal faaliyetlerin daha çok insan ve hayvan faaliyetine endeksli olarak, oldukça ilkel yöntemlerle gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Bunun yanında, toplum içerisindeki azınlık grupların aktif olduğu ticaret ve sanayi faaliyetlerin de istenilen seviyede olmadığı Osmanlı ekonomik yapısı, fazlaca olan dış borçlar ve birbiri ardına yaşanan savaşlar neticesinde; Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının da etkisiyle neredeyse iflas noktasına gelmiştir. Cumhuriyet tarihinde, Atatürk dönemi olarak ifade edilen (1923-1938) ilk on beş yıllık süreçte, içe dönük, öz sermaye ve yatırım kabiliyetinden yoksun ve çökme emareleri gösteren bir ekonomiyi yeniden yapılandırma faaliyetleri ile geçirilmiş; iç dinamiklerini kullanmaya çalışan, çağdaş ulus devlet modelini tüm kurum ve kurallarıyla, ekonominin her cephesine yerleştirmek üzere ilk ve çok önemli adımlar atılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve sonrasına denk gelen 1923-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikaları bu açılarından çok önemlidir. Bu politikaların özellikle “karma ekonomik sistem” özelliğinin ön plana çıkmıştır. Bu minvalde atılan adımlarda, iç ve dış gelişmeler de takip edildiği gibi, dönem içerisinde özel girişim de ayrıca göz ardı edilmemiştir. Sonuç olarak bu bakış açısı, önemli oranda kamu girişimciliğine ağırlık vermesi, dönem sonu itibarı ile başarılı sayılabilecek sonuçlara ulaşmıştır.

1923-1938 dönemi aslında bir yeniden yapılanma dönemi olarak ifade edilebilir. Genel kabul gören ekonomi anlayışının yanında, özellikle yaşanan iç ve dış ekonomik gelişmeler ve uygulamalar hükümetçe titizlikle takip edilerek faaliyetler bu şekilde düzenlenmiştir. 1923-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikaları bu şekilde değerlendirilmelidir. Ülke gereklileri belirlenirken aynı zamanda dönem içinde yaşanan iç ve dış gelişmeler sonucu ekonomi politikalarında yaşanan değişiklikler de takip edilerek bir intibak ve devamlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu devamlılık politikası gereği, 1933-1950 dönemi, Türkiye'de devlet öncülüğünde kalkınma modeli uygulaması devam ettirilmiştir. 1933-1950 yılları arasında, meydana gelen ikinci dünya savaşına rağmen, Türkiye hedeflerinden vazgeçmeyerek kalkınma vizyonundan taviz vermemiştir. Bu kalkınma ideali, bir bütün olarak değerlendirilmiş, faaliyet alanları geniş tutulmuştur. Ana hatları ile ekonomik, sosyal ve kültürel bir kalkınma modeli olarak ifade edilebilecek bu model toplumsal katılım hedefi ile planlanmıştır. Bu dönemde ülkenin ücra köşelerinde kurulan fabrikalar, yörelerinin kalkınma temelleri esasıyla tasarlanarak, bunların katılımcı ve işlevsel olması için çaba sarf edilmiştir¹. Bu zaman kesitinde, Ankara dışında gözle görülür bir kentleşme olmamakla birlikte², ulusal kalkınma ve modernleşme hamleleri bir devlet politikası olarak uygulanmıştır. Ülke genelinde ve bölgesel uygulamaların ana hedefi kendine zaman tanıyarak, zamanla, adım adım inşa edilecek müreffeh bir toplum

¹ O. Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, "1923- 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi " Üçüncü Sektör Kooperatifçilik,2010, 45, (2): 48-65, s.49.

² Büyük şehirler, özellikle İstanbul, İzmir gibi şehirler mimari ve nüfus alanında gelişme göstermesine rağmen bu göç dalgasının merkezini Ankara teşkil etmiştir. Ankara'nın haricinde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere o günün büyük şehirlerinde de kentleşme, mimari uygulamalar ve nüfus artışı söz konusu olmakla birlikte, bunların daha geriden bir seyir izledikleri görülmektedir. Serdar Sağlam, "1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent Ve Kentleşme Olgusu", Sosyoloji Konferansları No: 53 (2016-1) / 257-274, s.258.

ideası üzerine kurulmuştur. Ancak bölgesel farklılıklar ve coğrafi yapı, nüfus etkeni bu adımların Anadolu'nun her bölgesinde aynı derecede atılmasını engellemiştir.

Doğu Karadeniz bölgesi özelinde Rize kısıtlı tarım alanı, yoğun sayılamayacak nüfus yapısı, gelişmemiş sanayi ortamı, geleneksel tarım, hayvancılık uygulamaları ile zorlu bir çalışma alanı Savaşı ülkenin ve Rize'nin omzuna çok ağır yükler yüklemiştir. Cephele giden Rizeliler olduğu gibi bölgede kalan Rizeliler temel ihtiyaçların karşılanması ve Rize'nin kalkınması için ellerinden geleni yapsalar da savaş süreci istenilen seviyenin yakalanmasına izin vermemiştir. Genellikle cepheye olan erkek nüfusun faaliyet alanlarını kadın ve yaşlı nüfus doldurmaya çalışmıştır. 1870-1890 doğumlu Türk nesli, bu savaşlarda kaybedilen "kayıp nesil" olarak adlandırılmaktadır. Yakılan, yıkılan Anadolu'da, daha sonra 1929 yılında baş gösteren dünya ekonomik krizi ve 1939-1945 yılları arası cereyan eden II. Dünya Savaşı bölge insanını zorlu bir sürece dahil etmiştir. Çünkü nüfus, ekonomi, üretim, ziraat, hayvancılık, ulaşım, iâşe düzeni savaş-kriz zamanlarında oldukça zarar görmüş ve bu alanlar birbirine bağımlı olduklarından, bir alandaki zayıflık veya kötü gidişat doğrudan diğer alanın zarar görmesine sebep olmuştur. Bir savaş döneminde, etkin-geç-üreten erkek nüfus savaşa gittiği için zirai üretim azalmış, nüfus dengeleri ölüm ve göçlerle değişmiş ve hayvan zayıflıkları artmıştır. Bu durum ise bölgenin geneline bakıldığında sonuç olarak, hayat pahalılığını, kıtlığı, salgın hastalığı ve göçleri tetiklemiştir. 1923-1950 yılları arasında Rize'nin bu zorlu şartlar altında yaşamını sürdüren nüfus yapısı incelenirken yukarıda bahsettiğimiz parametreleri iyi okumak gerekmektedir. Çünkü savaşlar resmi tarihlerde -anlaşmalarla bitirilsede- gerçek hayat şartlarında köylerde, kentlerde ve özelde ise ailelerde etkileri açısından hala devam edebilme özelliği taşımaktadır. Ancak Rize bu ağır yükün altında ciddi sınavlar vererek var olma mücadelesinden vazgeçmemiştir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti, bütün varlığı ile köyü, köylüyü ve üretimi desteklemeyi bir devlet politikası olarak uygulamıştır.³ Bu politikadanlar sürecinde Rize de çalışmaların bir parçası olmuş, başarı ve katılım için devletin kalkınma hamleleri Rize'de yerel gazetelerle halka anlatılmıştır⁴.

Nüfusu Dengeleme Ve Dış Göçü Önlemek İçin Yapılan Çalışmalar

Rize olarak tanımlanan coğrafi sınırlara bakıldığında, Rize ve çevresi 1933 yılında bazı merkezlerin birleştirilme kararları gereğince⁵ Çoruh Vilayeti olarak adlandırılmış, bu düzenleme 1936 yılına kadar devam ettirilmiştir. 1935 yılında Resmî Gazete taksimatında,

³Resmî Gazete, 1929, Sayı:1213.

Şark manatıki dahilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair kanun Kanun No:1505 Kabul tarihi:2/6-1929 Madde 1 — 19 haziran 1927 tarih ve 1097 numaralı kanunun 9 uncu maddesi mucibince hazineye intikal etmesi lâzım gelen araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere tevzi edilmiş olanları tevzi olunanların yetlerinde ipka olunur.

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf>

⁴ "Köycülüğün Temelleri" adlı yazı dizisi vardır, Örnek: **Rize** gazetesi, 1936, sayfa:4, Sayı:234, **Rize** gazetesi, 1936, sayfa:2, Sayı:235, **Rize** gazetesi, 1936, sayfa:2, Sayı:236. Ayrıca başka yazılar ile de Atatürk'ün köycülük anlayışı ve köyün önemi üzerine yazılar devamla neşredilmiştir. Örnek: **Rize** gazetesi, 1936, Yıl:5, Sayı:237.

⁵ Resmî Gazete, 1933, sayfa:2510 Sayı: 2411. Madde 2: Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek ,merkezi Rize olmak üzere "Çoruh" vilayeti teşkil edilmiştir.

Çoruh dahilinde yer alan merkezler ise Rize, Artvin, Borçka, Hopa, Mapavri? Pazar, Rize, Şavşat olarak yazılmıştır⁶. Sınırları idari taksimat alanları belirlenen Rize için yapılacak çalışmalar ise doğal olarak ziraat, zanaat, nüfus ve kalkınma prensipleri üzerinden işletilmiş, cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Rize’de bütün ülke gibi her alanda kalkınma sürecine ortak olmaya çalışmıştır. Ancak bu kalkınma hamleleri bölgenin ve ülkenin el verdiği şartlar kadar hayata geçirilebilmiştir. Nüfusu destekleyecek olan faaliyet alanlarından ön plana çıkanlar faaliyet sahaları tarım, hayvancılık, ziraat olmuştur. Resmî usullerde ise bu adımlardan tarım ve hayvancılık ziraat kapsamında değerlendirilmiştir. İstihdam sağlamak ve dış göçü önlemek için ayrıca kanunlar düzenlenmiştir⁷. Sosyal hayatın içerisindeki temel ihtiyaçlarda ise zanaatkârlar ön plana çıkmış, Rize merkezinde çeşitli zanaatkârlar bu dönemde varlığı devam etmiştir. Bakırcılar çeşitli kap kakak; demirciler alet ve edevat, beşikçiler çeşitli süslü beşikler, mobilyacılar da sandık ve konsol gibi çeşitli mobilyalar yapan kişiler olarak kayıtlara geçmiştir⁸.

Rize’de yerel nüfusun ilgilendiği iki türlü dokuma ön plana çıkmıştır. Bunlar kendir ipliği kullanılarak yapılan keten bezi, pamuk ipliği kullanılarak yapılan Rize bezidir. Kendir ipliği ile yapılan dokumalar, çok eski, tarihi bir el sanatı iken pamuklu dokumacılık 1940’lı yılların başında Rize’ye gelmiştir. 1950 yılına gelindiğinde Rize ve köylerinde 10 bin kadar kamçılı ve kamçısız dokuma tezgâhının olduğu tahmin edilmektedir. Bu tezgâhlarda meşhur Rize bezinden başka peştamallar, başörtüleri, çarşafklar, peşkirler vs. de dokunmuş, bu dokuma işine tüccarlar aracılık etmişlerdir⁹. Ayrıca 1931 yılında kurulan matbaa ile Rize her anlamda gelişmeye açık hale getirilmeye çalışılmıştır, bu matbaada Rize gazetesi basılmış, 1932 yılında Rize Halkevi açılmış ve halkın her türlü alandaki bilgi ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁰

1923-1950 yılı arasında, Rize’nin kalkınması, her anlamda istenilen seviyenin yakalanması için, okullar açılmış, okuma salonları faaliyete geçirilmiş¹¹, imar faaliyetlerine

⁶ **Resmî Gazete**, 2935, sayfa:5702, Sayı:3129.

⁷ **Resmî Gazete** yayınından bir örnek: **Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1935, sayfa:20-21, Sayı:3016.

Ziraat Vekâleti 748 Ecnebi mütehasıslar ve tercümanları 751 4 Ziraî kurslar 752 1 Muzur hayvanlar ve hastalıklarla mücadele masrafı 2 Mücadele istasyonları 3 Merkez mücadele enstitüsü 4 Mersin efümiyatuarı umumî masrafları 753 1 Enstitüler 2 Meteoroloji enstitüsü ve istasyonları 8 İslah istasyonları, tecrübe tarlaları, tohum, teksir çiftlikleri, sıcak iklimler ziraatı deneme istasyonu 4 İpekböceği kışlatma ve fişkurtma ve boğma müesseseleri 5 Tohum temizleme müesseseleri 6 Fidanlıklar 7 Tavukçuluk müessesesi 9 Seyyar zeytincilik bakım teşkilâtı masarifi 755 1 Hayvan sağlığı küçük sıhiye memurları mektebi 756 1 Hayvan hastalıkları ile mücadele, tahaffuzhaneler inşa ve tesisi 2 Bakteriyojihaneye ve serum darülistihzarları 3 Laboratuvarlar Haralara mvavenet 2 Aygır depoları. Muhassatın nev’i 3 Koyun damızlıkları mubayaa bedelleri ile numune ağılları 4 Kara sığır damızkhaneleri Muhafaza teşkilât ve masrafı , Amenajman, teşçir ve fidanlıklar...

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3016.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3016.pdf>

⁸ Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**, 2011, Rize, s.216

⁹ Ak, a.g.e., s.215.

¹⁰ Mesut Çapa, “**Rize’nin Yakın Tarihine Bir Bakış**”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi 2016(20),s.297-298.

¹¹ **Rize** gazetesi, 1936, sayfa:7 , Sayı:248.

önem verilmiş¹², ziraat-hayvancılık teşvik edilmiş¹³, kurumsal yapı oturtularak yeni memur istihdamları ile yönetim kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır¹⁴. Bazı durumlarda ise tam tersi olarak memur ihtiyacı olduğu halde bazı memuriyetlerin kaldırılması da vuku bulmuştur. Rize'nin yaşam standartları yüksek, kendine yeten bir duruma gelmesi hedeflenmiştir. Genç Cumhuriyetin bu idealist yaklaşımlarının yanında Rize ile ilgili olarak mecburi olarak bütçe dâhilinde bir yatırım ve destek süreci işletilmiştir. Ancak; Rize'nin savaş yaralarını sarmak, nüfus dengesi ve ideal bir ticaretin sağlanması için yol düzenlemelerini yapmak coğrafi özellikleri gereği, külfetli bir yatırımı gerektirdiği için, Rize'nin coğrafi yapısı yapılacak olan imar ve yol faaliyetlerine çok müsait olmasa da bölge vekilleri¹⁵ ve özellikle Atatürk yol inşasına önem vermiştir¹⁶. Ancak bazen bütçe yetersizliğinden dolayı, tehir edilmesi veya ayrılan kaynağın başka projelere aktarılması söz konusu olmuştur¹⁷.

Genç Cumhuriyet her anlamda kalkınma planlarını işleme koymaya çalışırken nüfusun ne kadar önemli olduğunun idrakinde hareket etmiştir. Bu bağlamda ülkenin her ili, Rize de dâhil olmak üzere kalkınma planları hep nüfus dengesi ve üretken nüfus üzerinden motive edilmiştir. Bir ülkenin kentlisi kadar köylüsünün de çok önemli olduğu, askeri kadar zanaatkârının da çok önemli olduğu sanayi-ticari faaliyetler kadar zirai

¹²TBMM, **Tutanak Dergisi**(1926-1927), inikat:5, Cilt:1, 11.11.1926, s. 38.

Takrirler (önergeler) ESAT BEY (ESAT ÖZOĞUZ) (RİZE) : Rize Vilâyeti dahilinde fırtına, Arhavi ve Sunra dereleri üzerlerindeki cesim köprülerin tamirine ev inşasına başlatılan sahil yollarının biran evvel ikmaline dair.

Bu konular etrafıca ele alınmış ve halkla paylaşılmıştır. "Gözümüze çarpanlar" başlığı ile kaleme alınan yazıda, Rize'de; Garsonların kıyafetleri, Hela Sorunu, Yapı İşleri, Dilenciler, yolların Durumu, Dükkanların Temizliği ilh...varncaya kadar irdelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Rize** gazetesi, 1936, sayfa:9 , Sayı:249.

¹³ **Resmî Gazete**, 1929, Sayı:1213.

Şark manatıki dahilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair kanun Kanun No:1505 Kabul tarihi:2/6-1929 Madde 1 — 19 haziran 1927 tarih ve 1097 numaralı kanunun 9 uncu maddesi mucibince hazineye intikal etmesi lâzım gelen araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere tevzi edilmiş olanları tevzi olunanların yetlerinde ipka olunur.

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf>

¹⁴Ömek; **Resmî Gazete**; 1930 (27.01.1930) Sayı:1408.

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden :

1 — Kastamonu Sihhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Abdülhalim Bey sınıf ve maaşı hazırla Rize Sihhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğüne naklen tayin kılınmıştır.

2 — İşbu Kararnamenin ahkâmını icraya Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili memurdur.

23/1/1930, **Rize** gazetesi, 1936, s.5, Sayı:249.

¹⁵ TBMM, **Tutanak Dergisi**(1925-1926), i:17,c:1, 30.11.1925.,s.280

Takrirler (önergeler) EKREM BEY (EKREM RİZE) (RİZE) : Rize sahil yollarıyla Rize-Kurrayı Seba yolunun vilâyet ilarei hususiye varidatından yapılması temenniyatına dair.

¹⁶ Çapa, **a.g.m.**,s.294-295.

¹⁷ **Resmî Gazete**, 1929 (12.01.1929) Sayı:1090.

Karamame No: 7396: 12 Ağustos 928 tarih ve 7626 numaralı Karamameye zeyildir: Rize ve Erzurum yolunun yalnız Rize Vilâyetine İsbet eden kısmının pek ziyade taşlık ve arzalı olmasından dolayı ancak birbuçuk iki milyon lira ile inşasının kabil olabileceği ve bu sene başkaca tahsisat tefriğine de imkân olmadığı cihetle siai maliyenin husulüne kadar inşaatı mezkûrenin tehiri ve bu iş için tefrik edilen otuzaltı bin liranın başka hususata hasr ve sarfi Dahiliye ve Nafia Vekâletlerinin 27- 11 -928 tarih ve 2021 - 6908 numaralı müsterek teskerelerile vuku bulan teklifleri üzerine tc. V. H. nin 5 - 12 - 928 tarihli içtimamda tasvip ve kabul olunmuştur. 5 12/1928

faaliyetlerin de çok önemli olduğu gerçeği ile hareket edilmeye çalışılmıştır. Zira yeni dünya düzeninin, modern zamanlar şartlarının getirisi ne olursa olsun: nüfus ve üretim devletlerin olmazsa olmazları arasında yer almaya devam etmiştir.

Nüfusu Rize’de tutmanın elbette birinci şartı hayat şartlarını iyileştirmek ve ayrıca ekonomik cazibe merkezleri oluşturmaktan geçmektedir. Rize bu anlamda madencilik sektöründe de bir ekonomik katkı alanı yapılmaya çalışılmış maden işletilmesi katkı değeri kullanılmıştır. Tespit edilen-işletime açılan madenlerin ise boş bırakılmaması Rize’ye ülkeye katkısı için dengeli işletim politikası uygulanmıştır. Bu madenlerde kurallara uymayan ve maden alanlarını boş bırakanlar için imtiyazları ellerinden alınarak işlem yapılmıştır¹⁸.

1. Nüfus

a. Azınlıkların Rize Nüfusundaki Tarihsel Gelişimi

I. Dünya ve Kurtuluş savaşı tarih aralığında (1914-1922) Rize ve çevresinde bulunan azınlık gruplar, Rum ve Ermeniler Trabzon Metropolit Hrisantos etrafında birleşerek başıbozuk-çeteler kurmuşlardır. Kiliselerce desteklenen-örgütlenen-yağmalarda bulunan bu çetelerin destekçileri ise, Yunanlılar, Ruslar ve İngilizler olmuştur. Silah ve askeri talim-eğitim faaliyetlerine destek alan bu çeteler bölge içerisinde ciddi kayıplara¹⁹ sebep olmuştur. Bu destek sadece silah ve eğitim faaliyeti olarak kalmamış, Rum ve Ermeni nüfusunun artırılması ve ayrılıkçı-bozguncu çetelere destek verilmesi için Kafkasya ve Yunanistan’dan devamlı göçmenler getirilerek, gelen kişiler çetelerin göçe zorladığı Türk köylerine yerleştirilmiştir²⁰.

Genel tabloya bakıldığında, savaş süreci, muhacirlik, çetecilik faaliyetleri 1914-1922 yılları arasında bölgede yoğun bir nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Coğrafi ve ırkı esaslar ile bakıldığında, Kafkasya ile bölge arasında karşılıklı olarak toplu göçler gerçekleşmiştir. Bölgede, silahlı çatışma-baskın faaliyetleri ve çete kuranlar başarı sağlayamayınca bu gruplar Batum’a yönelmişlerdir (“Pontus Rumları” olarak ifade edilen ve daha sonra 1990 lı yılların ardından, Yunanistan himayesinde alınarak Batı Trakya’da Türk bölgesine yerleştirilen nüfus işte bu çeteci Rumlardır). Yunanlıların gerçekleştirdiği bu göç hareketi ile de Batı Trakya’daki Türk nüfusuna karşı bir denge sağlama çalışmaları gerçekleşmiştir. 1924 nüfus mübadelesi ile de Rum ve Ermeni çete kalanları mübadil olmuşlardır. Tam olarak rakamlar bilinmese de Rize çevresindeki bu mübadillerin 500-900 kişi olduğunu tahmin edilmektedir. Rize ili ilgili nüfus yapısı hakkında bilgi veren istatistiklere kronolojik olarak aşağıda sunulmuştur²¹.

Yıllar	Toplam Nüfus
--------	--------------

¹⁸ **Resmî Gazete**, 1933 (26.02.1933) Sayı:2338. Tam metin karar, Ek 1’de verilmiştir.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Alşan, “**Doğu Karadeniz’de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri**”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl:9, Sayı:17, Güz 2014.

²⁰ Ali Taşpınar, **Rize Tarihi**, Rize, 2004, s.456

²¹ Taşpınar, **a.g.e.**, s.456

1486	30.393
1515	28.288
1520	39.378
1554	29.427
1583	39.000
1831	30.547

Tablo 1: Cumhuriyet dönemi öncesi Rize nüfusu.²²

Milli Mücadele Sonrası ve Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı 1927 Yılında Yapılmıştır. Bu sayıma ait TÜİK istatistik bilgileri şu şekildedir:

ریزه ولایتی			
۹۹۷۲۰	۴۱۵۶۱	۵۸۱۵۹	ریزه مرکزی
۴۱۶۲۶	۱۶۳۱۵	۲۵۳۱۱	آتینه
۳۰۳۱۷	۱۴۰۶۸	۱۶۲۴۹	خوپه
۱۷۱۶۶۳	۷۱۹۴۴	۹۹۷۱۹	یکون

Tablo 2: Milli Mücadele Sonrası ve Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı 1927.

1924 yılında yapılan mübadeleyi müteakip 1927 sayımında Müslüman dışında diğer din mensuplarına rastlanılmamaktadır.

Bu tabloya göre;

Rize Merkezi, Kadın:58159, Erkek:41561, Yekûn: 99720

Atina, Kadın: 25344, Erkek:16315, Yekûn:41626 (aslında toplam:41659 çıkmaktadır.)

Hopa, Kadın: 16249, Erkek: 14068, Yekûn: 30317

Toplamda; Kadın:99719(aslında 99.752 çıkmaktadır), Erkek: 71944, Yekûn:171663²³

Bazı çok küçük rakamsal farklılıklar olsa da genel nüfus ağırlığı bellidir.

1928 yılına ait nüfusla ilgili olarak bir araştırma eserinde, Rize nüfusu ile ilgili olarak, Rize Merkez kazası: 13.701, Atina(Pazar) kazası: 521, Hopa kazası ise 2.576 rakamları verilmektedir.²⁴

1935-1950 dönemine ait TÜİK köy ve şehir toplam nüfusları ise şu şekilde kaydedilmiştir.

İlçeler	1935	1940	1945	1950
Merkez	111.084	120.411	68.125	71.636

²² Serhat Zaman, " Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusunun Bazı Özellikleri", *1. Rize Sempozyumu*, Kasım 2006, Rize, s. 653.

²³ **Umum Nüfus Tahriri**, 28 Teşrin-i Evvel 1927, Ankara, 1927. Kaynak için bkz. TÜİK Kütüphane-0013940 (28 Ekim 1927 Genel Nüfus Sayımı).

²⁴ Çapa, a.g.m., s.295.

Artvin	29712			
Hopa	35.818			
Şavşat	34.037			
Borçka	12.792			
Ardeşen				
Çamlıhemşin				
Çayeli			34.564	36.068
Fındıklı				
İkizdere				
Güneyce			17.757	18.931
Pazar	48.457	52.353	51.483	54.449
Toplam	271.900	172.764	171.929	181.084

Tablo 3²⁵: 1935-1950 Dönemine Ait Köy ve Şehir Toplam Nüfusları.

b. Rize'nin Nüfus Karakteri

Yerleşim yerlerinin nüfus karakterini etkileyebilecek birçok unsur vardır. Ancak genel itibarı ile bir bölgedeki nüfus hareketliliği (savaş zamanları hariç) genellikle 3 ana kısımdan etkilenmektedir. Bunlar; Sanayileşme, kentleşme ve ekonomik faaliyet alanlarıdır. Bu ana hat kollarında meydana gelen değişim süreci doğrudan insan yaşam kalitesini etkilediği için göç alma-göç verme hareketliliğini etkilemektedir. Dolayısı ile savaş, savaş sonrası, kalkınma hamleleri gibi adımlar, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de nüfusun gelişimi, dağılışı ve bir takım demografik özelliklerinde belirgin bir dönüşüme yol açmıştır. Bu süreçten en fazla etkilenen illerden birisi de Rize olmuştur denilebilir²⁶.

Rize nüfusunun Cumhuriyet dönemindeki gelişimi, coğrafi dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı ile göç olaylarının ele alınmasıyla Rize'nin bölge ve Türkiye'deki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımları ve saha ile ilgili kaynakların gözden geçirilmesi sonucunda, oldukça dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) 171.667 olan Rize nüfusunun 1950 yılında 181.084'e ulaşması, bu sonuçlardan yalnızca birisidir. Söz konusu dönemin, zorluklar ve yeniden yapılanma süreci olduğu düşünülürse bu küçük artış da önemli bir merhale olarak düşünülebilir. Yavaş ancak artış yönünde bir nüfus istatistiği vardır. Ancak yine de Rize ili nüfus artışının Türkiye ortalamasının bir hayli altında kalması, sahada özellikle 1950'li yıllardan sonra etkisi artan iç ve dış göç hareketleri ile açıklanabilir. Mevcut verilerden çıkarılabileceği kadarıyla, doğum yeri Rize olup, Türkiye'nin diğer illerinde ikamet eden nüfus, yaklaşık olarak 270.000 dolayındadır. Buna yurt dışında yaşayan Rizeli nüfusun da eklendiği düşünülürse, son derece önemli bir rakama ulaşılacağı açıktır. Rize nüfusunun en belirgin özelliklerinden birisi de nüfusun idari sınırlar içindeki eşitsiz dağılışıdır. Söz konusu dağılışın nedeni olan coğrafi etmenler ele alındığında Rize nüfusunun genel karakteri ortaya konulmaktadır²⁷.

Rize ili ile ilgili resmi nüfus verileri Cumhuriyet döneminde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bilindiği üzere Türkiye'deki ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu

²⁵ TÜİK Kütüphane-0015518 (20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı); 0013482 (20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı); 0014844 (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı); 0014994 (22 ... 1950 Genel Nüfus Sayımı)

²⁶ Zaman, a.g.e., s.652.

²⁷ Zaman, a.g.e., 652.

sayımların ardından, 1935 yılı sonrası periyodik bir şekilde yapılan nüfus sayımları, 2000'li yıllara kadar 15 kez gerçekleştirilmiş ve son sayım 2000 yılında yapılmıştır. Yapılan sayımlar, nüfusun yıllara göre toplam sayısı, çeşitli nüfus hareketleri, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri, kentsel ve kırsal nüfus miktarları gibi çeşitli özellikleri tespit ederek başta planlama olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır. Her yerleşim yerinin, ilin ayrıntılı verilerini içeren bu sayımlar ve istatistikler çok önemlidir. Sayısal verilerle ortaya bir gerçeklik konulmakta, planlama ve programlama bu veriler üzerinden ele alınabilmektedir. Bu sayısal veriler, Rize ilinin başlıca nüfus özelliklerinin ortaya konulmasına dayanak oluşturmuştur²⁸.

Rize ili nüfusu, sayım aralıklarındaki veriler incelendiğinde, durağan ya da devamlı düşüş-yükseliş verileri yoktur. Genel itibarı ile istikrarsız bir gelişim görüntüsü sergilese de, ortalama olarak toplam nüfusun artışı yönünde bir hareket göstermiştir. Söz konusu dalgalanmalar bazı sayım devrelerine ait olup, bu dönemlerde nüfus artış hızının azalışı veya toplum nüfusunun azalışı şeklinde bir gelişim gözlenmiştir²⁹.

*1927-2000 yılları arasında üç farklı nüfus seyri gözlenmiştir³⁰. Bunlar;

1. dönem:1927-1950
2. dönem:1955-1970
3. dönem:1975-2000 devresidir.

Bunlardan 1927-1950 ile 1975-2000 tarih aralıklarında nüfus artış hızının son derece düşük olduğu ve hatta bazı sayım devrelerinde toplam nüfus miktarının azaldığı görülür. Bu iki dönemin sonuçları benzer olsa da söz konusu benzerliğe neden olan etmenler farklıdır. Çünkü 1927-1950 devresi, bir bakıma yeni kurulan genç Türkiye'nin milli mücadelede sergilediği performansın bedellerinin ödendiği dönemdir. Bunun demografik yansımaları da tablodan anlaşılacağı üzere son derece belirgin olmuştur.

Yıl	Rize Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Türkiye Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
1927	171.663	-	-	13.648.270	-	-
1935	159.541	-12122	-14,53	16.158.018	2.509.748	3,6
1940	172.764	13223	16,05	17.820.950	1.662.932	2,0
1945	171.929	-835	-0,96	18.790.174	969.224	1,1
1950	181.084	9155	10,42	20.947.188	2.157.014	2,3

Tablo-4³¹: Rize'de Sayım Dönemlerine Göre Nüfus Artışı.

İlin Nüfus Gelişimi incelendiğinde, yıllara göre toplam nüfusun ilçelere dağılımı şöyledir;

İlçeler	1935	1940	1945	1950
---------	------	------	------	------

²⁸ Zaman, a.g.e , 653.

²⁹ Zaman, a.g.e , 653.

³⁰ Zaman, a.g.e.s 654.

³¹ TÜİK Kütüphane-0015518 (20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı)
0013482 (20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı)
0014844 (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı)
0014994 (22 ...1950 Genel Nüfus Sayımı)

Merkez İlçe	63.771	69.002	67.257	70.995
Ardeşen	14.613	16.004	16.146	17.041
Çamlıhemşin	10.648	11.023	10.978	10.815
Çayeli	24.541	26.742	26.877	28.080
Fındıklı	10.372	10.604	10.393	11.260
İkizdere	13.668	14.527	15.643	16.687
Kalkandere	9.509	10.655	11.090	11.719
Pazar	24.886	26.989	25.878	27.987
Toplam	172.008	185.526	184.352	194.584

Tablo 5³²: Yıllara Göre Toplam Nüfusun İlçelere Dağılımı.

Rize nüfusu 1950 ye kadar önemli bir artış kaydetmemiş, 1950 den itibaren nüfusta hızlı bir artış görülmüştür. İl dâhilinde yerleşim üniteleri şehir ve köy ayrımı olmadan kıyılardan iç bölgelere doğru küçük mesken toplulukları halinde dağılmıştır. Bu bakımdan şehir ve köy nüfus artışı ile ilgili bir inceleme Rize için mümkün değildir. 1950 yılına kadar bölgedeki tarımsal sahaların ve tarım nevelerinin yetersizliği, iş imkânlarının kıtlığı sebebiyle Rize halkı Türkiye sathına işçi, zanaatkâr ve tüccar olarak yayılmış durumda kalmıştır. Çay üretimi 1950 yılından itibaren gelir getiren önemli bir tarımsal faaliyet konusu haline gelmiş olması sebebiyle; başka illere yayılan Rizeliler memleketlerine dönmüşler, genç nesil ise gurbete çıkma ihtiyacını duymamıştır³³.

Sayım yıllarına göre Rize il nüfusu, sayımlar arası yıllık nüfus artış hızı ve yıl ortası nüfus tahmini şöyledir:

	Sayım yılları nüfusu	Yıllık nüfus artış hızı (2)	Yıl ortası nüfus tahmini (2)
1927	171.667		
1935	169.913	-1.28	170.000
1936			170.300
1937		3.33	170.900
1938			171.400
1939			172.000
1940	172.764		172.600
1941			172.600
1942		-0.97	172.500
1943			172.300
1944			172.100
1945	171.929		172.000
1946			173.200
1947		10.85	175.100
1948			177.000
1949			179.000
1950	181.512		180.900

Tablo 6³⁴: Sayım yıllarına göre Rize il nüfusu, sayımlar arası yıllık nüfus artış hızı ve yıl ortası nüfus tahmini.

³² Rize İl Yıllığı, Rize, 1973, s. 13.

³³ Rize İl Yıllığı, s.14, Çapa, a.g.m.,s.295.

³⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Rize*, s. 11.

- (1) Sayım yıllarına ilişkin kesin sonuçlardır.
- (2) Sayımlar arası yıllık nüfus artış hızı.

c. Nüfusun Cinsiyet Oranı ve Yaş Yapısı

Herhangi bir yerin nüfusu ele alınırken dikkatle incelenmesi gereken bazı adımlar vardır. Nüfusun seyri ve iniş çıkışları içerisinde değerlendirilebilecek adımlar arasında en önemli değişkenlerden birisi de nüfusun cins oranı ve yaş yapısıdır. Belli bir nüfus toplamında, 100 veya 1000 kadın başına düşen erkek sayısı olarak nitelenen cins oranı bazı yerleşmelerde eşitsiz dağılım sergileyebilmektedir. Dağılımdaki dengesizliğin farklı nedenleri olmakla birlikte, genelde ve temelde sosyal-ekonomik parametrelerin sonucu olduğu söylenebilir.

Rize özelinde ele alındığında, bazı sayım devrelerinde çok belirgin olmak kaydıyla genelde kadın nüfus fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın nüfus fazlalığının nedeni hemen bütün bilim adamlarınca bu dönemde gerçekleşen savaşlar ve savaşların artçı sonuçları olarak açıklanmıştır. Ki özellikle tarihi seyir ve rakamlar da bu savı güçlendirmektedir. Sonuç olarak, cephelerde her ne kadar kadın nüfus da yer alsaydı, sayısal olarak erkek nüfus kaybı her zaman çok daha fazla olmuştur³⁵.

Bu dengeler baz alındığında ise Rize'de nüfusun cinsiyet yapısı ve cins oranı tablosu şu şekildedir:

Yıl	Erkek Nüfusu	Erkek (%)	Kadın Nüfusu	Kadın (%)	Cinsiyet Oranı (%)
1927	71.944	41,9	99.719	58,1	72,1
1935	65.459	41	94.082	59	74,8
1940	72.559	42	100.205	58	72,4
1945	72.737	42,1	99.692	57,9	72,4
1950	77.377	42,6	104.135	57,4	74,3

Tablo-7³⁶: Rize'de nüfusun cinsiyet yapısı ve cins oranı.

ç. Kasabaların Nüfusu

1941 Rize vali raporunda yer alan, nüfus sicillâtı esasiesinin ve istatistik cetvellerine göre, Rize kasabasının kadın nüfusu (8.795) ve erkek nüfusu (7.997) adet ki toplam (16.792) nüfustan ibaret olduğu gibi Pazar kazası merkezi olan Pazar kasabasının dahi kadın nüfusu (776) ve erkek nüfusu (806) adet olarak toplam (1.582) nüfustur.

1935 nüfus genel sayımına göre Rize kasabasının 6.750 erkek ve 7.737 kadın olmak üzere toplam 14.517 nüfusu mevcuttur.

Pazar kasabasının ise yine 1935 sayımına göre 915 erkek ve 934 kadın olmak üzere 1.849 nüfusu bulunmaktadır.

Kaza köyleri ile nahiyelerinin merkezlerle birlikte kadın ve erkek nüfusuna gelince: Nüfus sicillâtı esasiesinde ve istatistik cetvellerine göre, Rize merkez kazası nüfusu (86.322) kadın ve (75.057) erkek olmak üzere toplam (161.379) nüfustan ibaret olup 1935

³⁵ Zaman, a.g.e., s. 656.

³⁶ TÜİK Kütüphane-0015518 (20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı)
0013482 (20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı)
0014844 (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı)
0014994 (22 1950 Genel Nüfus Sayımı)

sayımına göre de 45.632 erkek ve 65.432 kadın olmak üzere toplam 11.1484 nüfusu bulunmaktadır.

Pazar kazası nüfusu ise merkez ve köyleriyle birlikte nüfus sicillâtı esasıyesine göre (29.747) erkek ve (36.239) kadın olmak üzere toplam (65.986) nüfustan ibaret olduğu gibi 1935 sayımına göre de 19.807 erkek ve 28.650 kadın olarak toplam 48.457 nüfusu bulunmaktadır.

Umum Nüfus: Rize vilâyetinin Pazar kazası dâhil olduğu halde nüfus sicillâtı esasıyesine ve istatistik cetvellerine göre genel nüfusu (104.804) erkek ve (122.561) kadın olmak üzere toplam (227.365) nüfustan müteşekkil olup 1935 sayımına göre de 65.459 erkek ve 94.082 kadın olarak toplam (159.541) nüfustur.

Kilometre üzerine nüfus yoğunluğu: Rize merkez kazasının kilometre üzerine nüfus yoğunluğu 54 ve Pazar merkez kazasının ise 28 olup vilâyetin ortalama olarak kilometre üzerine nüfus yoğunluğu 41 i bulmaktadır³⁷.

ç. Rize'nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı

(1) Çoruh Vilayetin Kurulması ve İdari Yapıdaki Değişiklikler

Başlangıçta Rize vilayetin Rize, Atina ve Hopa olmak üzere üç kazası, 8 nahiyesi ve 365 köyü vardır. Kuraiseba, Karadere ve Mapavri nahiyeleri Rize merkez kazasına; Ardeşen ve Hemşin Nahiyeleri Pazar kazasına; Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa nahiyeleri de Hopa kazasına bağlı bulunuyordu. Bu durum 1933 yılına kadar devam etmiştir.

Rize vilayeti ile Artvin vilayetin birleştirilmesi ile kurulan Çoruh vilayeti, 20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2197 sayılı kanunla kabul edilmiş ve 27 Mayıs 933 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır³⁸.

Yusufeli hariç olmak üzere Artvin'le birleşen vilayetin almış olduğu 1941'de:

Vilayet Rize, Hopa, Pazar, Artvin, Şavşat ve Borçka adıyla 6 kazayı ve bu kazalara bağlı 17 nahiyeyi ihtiva etmektedir. Rize kazasının Mapavri, Gündoğdu, Eyidere, Karadere ve Kuraiseba; Pazar kazasının Hemşin ve Ardeşen; Hopa kazasının Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa; Artvin kazasının Ardanuç, Sirya ve Berta; Borçka kazasının Maçahil, Maradit ve Murgul, Şavşat kazasının Mirya ve İmerhev nahiyeleri vardır.

“Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarının umumi nüfus miktarı 1941'deki son tahrire göre (63.676), köyleri (224), alanı (4.240); Rize Hopa ve Pazar kazalarının umumi nüfusu (171.667), köyleri (365), alanı (4.620) dir.”

1936 yılında Artvin vilayeti kurulup da Hopa kazası Artvin'e bağlanınca Rize vilayeti eski adını almakla birlikte oldukça küçülmüştür³⁹.

Çayeli ilçesi 1 Eylül 1944 tarihinde, Güneyce ilçesi 1945 tarihinde, Güneysu bucağı 1944 tarihinde ve Derepaşarı bucağı ile Kaptanpaşa bucağı da 1949 tarihinde kurulmuştur. Ardeşen nahiyesinin ne zaman kurulduğuna dair bir kayda rastlanılmamıştır. Yalnız 1916 yılında buranın bir nahiye olduğu bilinmektedir⁴⁰.

³⁷ Rize Defteri, **Rize Vilayetin Genel Durumuna Ait Rapor**, 24 Mayıs 1941.s. 8-10. (Yayımlayan, Recep Koyuncu, Vali Hüsnü Uzgören'in Rize Vilayetin Genel Durumuna Ait Raporu, İstanbul, 2012.

³⁸ <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2411.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2411.pdf> (**Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1933, Sayı 2411.

³⁹ Bu durum Rize'de, “Çoruh İçimizde Ölmez Bir Ad Olarak Yaşayacaktır” gazete manşeti ile değerlendirilmiştir. **Rize gazetesi**, 1936, Sayfa:9, Yıl:5, Sayı228.

⁴⁰ Ak, **a.g.e.**, s.212.

1945 nüfus sayımı sonuçlarına göre Rize ili nüfusunun ilçeler üzerine dağılımı şöyledir:

İlçeler	İlçe Merkezi	Köyler Toplam	Toplam Nüfus
Rize merkez	14.184	53.939	68.195
Çayeli	6.084	28.480	34564
Güneyce	1.611	16.146	17.757
Pazar	1.823	49.660	51.483
Toplam	23.704	148.225	171.929

Tablo 8⁴¹ 1945 nüfus sayımı sonuçlarına göre Rize ili nüfusunun ilçeler üzerine dağılımı.

1950 yılında Rize'ye dâhil ilçeler, bucaklar ve köy sayıları da şöyledir:

İlçeler	İlçeye Bağlı Bucaklar	Bucak Bağlı Köyler
Merkez İlçe	Merkez Bucağı	38
	Derepazarı	18
	İyidere	12
	Kalkandere	17
	Güneysu	11
Çayeli	Merkez Bucağı	13
	Gündoğdu	20
	Kaptanpaşa	9
Güneyce	Merkez Bucağı	5
	İkizdere	25
Pazar	Merkez Bucağı	43
	Ardeşen	26
	Hemşin	30
Toplam Köy Sayısı		267

Tablo 9⁴²: 1950 yılında Rize'ye dâhil ilçeler, bucaklar ve köy sayıları.

(2) İkinci Dünya Savaşı 1939-1945

1914-1950 yılları Türkiye Cumhuriyeti için en sıkıntılı dönemlerden biridir. 4 yıl süren Birinci Dünya Savaşı, 5 yıl süren Milli Mücadele yılları, 1929'da patlak veren dünya ekonomik krizi, 1939-1945 yıllarını kapsayan İkinci Dünya Savaşları bu döneme damgasını vurmuştur. Kaçınılmaz olarak Türkiye Cumhuriyeti de savaş dahilliği veya ihtimali yansımalarını her alanda fazlasıyla hissetmiştir.

Türkiye'de olduğu gibi Rize'de de halkın zor durumda kaldığı bir gerçektir. Bir eserde yapılan şu tespitler durumun vahametini ortaya koyması bakımından ziyadesiyle önemlidir; "*Fakirlik yüzünden halk; iyi beslenemiyor iyi giyinemiyor ve hatta yılın büyük bir kısmını yalınayak geçiriyordu. Sağlık harcaması yapamıyor ve gerektiğinde birbirlerinin giyimlerini ödünç alıyorlardı. Tarlada ne yetiştirebiliyorsa onu yiyor, bulabilirse yalnız tuza, gaza ve beze para verebiliyordu. Bu fakirliğin sonuçlarını yapılamayan imar faaliyetlerinde ve bakımsız kalan mezarlıklarda görmek mümkündür. Bu dönemde hiçbir yerde mermer bir mezar taşı dikilememiş, yeni bir ev ve yeni bir cami*

⁴¹ TÜİK Kütüphane, 0014844 (21 Ekim 19 45 Genel Nüfus Sayımı)

⁴² TÜİK Kütüphane- 0014994 (22, 1950 Genel Nüfus Sayımı); Ak, a.g.e., s. 214.

yapılmamıştı. Yapılanlar da devrin fakirliğini yansıtmaktaydı”⁴³. Fakirlik ve yoklukların etkilediği nüfus dengeleri de bu dönemin gerçekleri arasında yerini almıştır.

Ancak savaşın bitmesinin ardından her türlü baskıya, yokluğa, savaşa, direnmiş olan Türkiye Cumhuriyeti ve Rize; yolundan, hizmetinden, azminden bir şey kaybetmemiş ve var olma mücadelesinden ülkeye değer katmaya varan bir sürece evrilerek büyük bir başarıya imza atmıştır. Rize bu yönleri ile maddi ve manevi olarak ülkeye katma değerini her zaman sunmuştur.

Sonuç

Rize ili nüfusunun gelişimi, dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı, nüfus hareketleri gibi bazı özelliklerinin Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim bu konu ile ilgili akademik çalışma yapan Sayın Zaman’ın ifadeleriyle; şu şekilde özetlemek mümkündür;

“Rize il nüfusu, sayım devreleri arasında (1927-2000) istikrarsız bir gelişme görüntüsü sergilese de, genel olarak toplam nüfusun artışı yönünde bir seyir çizmiştir. Söz konusu istikrarsızlık bazı sayım devrelerine ait olup, bu dönemlerde nüfusun artış hızının azalışı veya toplam nüfusun azalışı şeklinde bir mevcuttur. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) 171.667 olan Rize nüfusu 2000 yılı nüfus sayımında yaklaşık 2,1 kat artarak 365.938’e ulaşmıştır. Aynı dönemde ülke nüfusu ise yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Bu haliyle Rize ili nüfus artış oranının Türkiye ortalamasının bir hayli altında kaldığı anlaşılmaktadır. Rize ilinde bazı sayım devrelerinde çok belirgin olmak kaydıyla, hemen her devrede kadın nüfus fazlalığı dikkat çeker. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın nüfus fazlalığının nedeni hemen bütün bilim adamlarınca bu dönemde gerçekleşen savaşlara bağlanmıştır. Hemen her dönemde Türkiye ortalamalarının üzerinde seyreden kadın nüfus oranı sahanın dışarıya verdiği göçlerle yakından bağlantılıdır. Son nüfus sayımı verilerine göre Rize ilinde kadın (%50,5) ve erkek (%49,5) nüfusun oranı Türkiye ortalamasının (Kadın %49,3; Erkek %50,7) çok yakın bir değer sergilemiştir. Cumhuriyet döneminin hemen her devresinde belirgin bir fazlalık gösteren kadın nüfus, 2000 yılı sayımında ülke ortalaması seviyesine gelmiştir”⁴⁴.

Bütün bu bilgiler ışığında görülen tablo, Rize’nin bölgesel olarak bir kalkınma sürecinde olduğunu ortaya koymaktadır. 1923-1950 yılları arasında, kısıtlı şartlar ve yeni rejimin oturtulması seyri bu dönemin okunmasında en önemli aktörlerdir denilebilir. Savaş yorgunu, özellikle son 50 yılında çok ciddi, insan, toprak, hayvan kayıpları yaşamış bir toplumun yansımasıdır Rize. Kademeli olarak her alanda kalkınmaya çalışan Rize bu kalkınma denemelerini ağır ama sürekli halde tutarak varlığını, birliğini korumaya devam etmiştir.

1923-1950 yılları arası bütün Türkiye için yeniden yapılanma ve canlanmanın hedeflendiği bir dönem olarak gözlemlenebilmektedir. Bölgesel özellikle ele alındığında ise coğrafyanın çok etkili olduğu Rize ve çevresinde, nüfus özellikle şehrin cazip, üretim imkânları, çalışma imkânları olan bir düzeye çıkarılması hedeflenmiştir. Bölgenin bu alanlarla ilgi yapılabilecek çalışmaların tespit edilmesi, bölgeye uygun uygulamaların yapılabilmesi için tetkikler yapılmış, gereken kanunsal düzenlemeler hayata geçirilmeye

⁴³ Ak, a.g.e., s.214-215.

⁴⁴ Zaman, a.g.e., s. 660.

çalışılmıştır. Özellikle bu çalışmaların kalıcı ve başarılı olabilmesi için halk mefhumu unutulmamış, halkın eğitim, bilgilendirme, üretim seferberliğine katılması sağlanmaya çalışılmıştır. İstenilen hedefe ulaşılamasa da bu yıllar arasındaki çalışmalar sonraki dönemler için bir başlangıç olmuştur.

Kaynaklar

- Resmî Gazete, 1929 (12.01.1929) Sayı: 1090.
 Resmî Gazete, 1929, Sayı: 1213.
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1213.pdf>
- Resmî Gazete; 1930 (27. 01. 1930) Sayı: 1408.
 Resmî Gazete, 30 Mayıs 1935, sayfa: 20-21, Sayı: 3016.
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3016.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3016.pdf>
- Resmî Gazete, 27 Mayıs 1933, Sayı 2411.
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2411.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2411.pdf>
- Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 2, Sayı: 235,
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 2, Sayı: 236.
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 2, Sayı: 237
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 4, Sayı: 234,
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 5, Sayı: 249.
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 7, Sayı: 248.
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 9, Sayı: 228. .
 Rize Gazetesi, 1936, sayfa: 9, Sayı: 249.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Rize*.
 TBMM, Tutanak Dergisi (1925-1926), inikat: 17, cilt: 1, 30. 11. 1925.
 TBMM, Tutanak Dergisi (1926-1927), inikat: 5, cilt: 1, 11. 11. 1926.
 TÜİK Kütüphane-0015518 (20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı)
 TÜİK Kütüphane-0013482 (20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı)
 TÜİK Kütüphane-0014844 (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı)
 TÜİK Kütüphane-0014994 (22 ... 1950 Genel Nüfus Sayımı)
 Umum Nüfus Tahriri, 28 Teşrin-i Evvel 1927, Ankara, 1927.
- Ak, Orhan Naci, *Rize Tarihi*, 2011, Rize.
 Çapa, Mesut, “Rize’nin Yakın Tarihine Bir Bakış”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 2016 (20).
 Koçtürk, O. Murat, Gölalın Meryem, *1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 2010, 45, (2): 48-65.
Rize Değeri, Rize Vilayetinin Genel Durumuna Ait Rapor, 24 Mayıs 1941. Yayınlayan, Recep Koyuncu, Vali Hüsnü Uzgören’in Rize Vilayetinin Genel Durumuna Ait Raporu, İstanbul, 2012.
Rize İl Yıllığı, 1973, Rize.
 Sağlam, Serdar, “1923-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kent Ve Kentleşme Olgusu”, *Sosyoloji Konferansları* No: 53 (2016-1) / 257-274.
 Taşpınar, Ali, *Rize Tarihi*, Rize, 2004.
 Serhat Zaman, “Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusunun Bazı Özellikleri”, *1. Rize Sempozyumu*, Kasım 2006, Rize, 653-

Ek 1:**Resmî Gazete**, 1933 (26. 02. 1933) Sayı: 2338.

Kararname No: 13776 Rize'nin Mepavri Nahiyesinin Latum ve Aytaroz Köylerindeki çinkolu manganez madeni imtiyazının feshi hakkında Şûrayı Devlet Maliye ve Nafta Dairesile Heyeti Umumiyesinden yazılan 18/10/1932, 30/10/1932 tarih ve ... sayılı mazbatalar İcra Vekilleri Heyetininin 14/1/1933 toplantısında tetkik edilerek mazbatalara göre fesih muamelesinin yapılması kabul edilmiştir. 14/1/1933

Maliye ve Nafia dairesi mazbatası:

No: 39/42 Rize Vilâyetinin Mapavri Nahiyesi dâhilinde (Latum) İncesirt ve (Aytaroz) Madenköy Kariyelerinde kâin olup imtiyazı 3 kânunusani 1330 (1914) tarihli fermanla Hacı Mesut Efendi ve şeriklerinin uhdesinde bulunan çinkolu manganez madeni teslim muamelesinin 1 kânunuevvel 1340 (1924) tarihinde icra edildiği halde madenin henüz işletilmeye başlanmaması sebeplerinin bir ay zarfında tahriren bildirilmesi Maden Mes'ul Müdürü Hacı Mesut Efendiye tebliğ ve alınan cevap üzerine altı ay zarfında imalâta başlanmadığı takdirde imtiyazın, Maadin Nizamnamesinin 60'ncı maddesine tevfikan feshedileceği ihtar edilmiş olduğu; verilen mühlet zarfında 1/7//1927 den İtibaren madenin işletilmeye başladığı Madenköy İhtiyar Heyetinin 5/8/1927 tarihli mazbatasında bildirilmiş ise de; bilâhare faaliyetin durduğu ve 1928, 1929 senelerine ait imalât haritaları ve amele cetvelleri vuku bulan taleplere rağmen makbul olmayan özürler bahane edilerek Vekâlete gönderilmediği cihetle 63 üncü maddenin tabiki mahalline yazılmakla beraber ileri sürdüğü özürler kabul edilmediğinden iki ay zarfında madeni tekrar işletmeye başlamadığı takdirde imtiyazın, Maadin Nizamnamesinin 81 inci maddesi mucibince feshedileceğinin 20/4/1931 de mes'ul müdüre tebliğ olunduğu; madenin, mühletin hitamından sonra dahi tekrar işletilmeye başlanmadığı Rize Vilâyetinin 1/8/1931 tarihli tahrirat ile bildirilmesi üzerine (maden imtiyazının feshi lâzım geldiğinden itirazı varsa bir ay içinde bildirmesi) hakkındaki ihtarı mes'ul müdür 18/9/1931 de tebellüğ ederek 5/10/1931 tarihinde itiraz ile (Mart, Ağustos ayları zarfında 20 ton cevher ihraç ettiğini, faaliyete devam eylediğini, imtiyazın feshi doğru olmayacağını) ileri sürmüş ise de Rize Vilâyeti 28/12/1931 tarihli tahriratında (2 sene evvel 180 ton kadar cevher çıkarmışsa da ondan sonra çalışmadığını, maksadı, madeni bir başkasına satabilmek için vakit kazanmak olduğundan işletiyormuş gibi görünerek asıl ve esastan âri itirazlarda bulunduğunu) yazmakta olmasına göre mes'ul müdürün faaliyete devam eylediği hakkındaki iddiasının hakikate uymayan sözlerden ibaret olduğu anlaşıldığından tanzim edilen 10/3/1932 tarihli fesih mazbatasını usulen mes'ul müdüre 7/5/1932 tarihinde tebliğ ve üç ay zarfında Şûrayı Devlete müracaatta muhtar olduğunun bildirildiği hakkında İktisat Vekâletinden Yüksek Başvekâlete yazılıp Şûrayı Devlete havale buyrulmuş 10/8/1932 tarihli ve Maadin Umum Müdürlüğü 27 No. 1 tezkere dairemize tevdi edilmiş olmakla bu işe ait dosya da istenilerek tetkik ve icabı müzakere olundu:

Maadin nizamnamesinin, madenin işletilmesi hususunda imtiyaz sahiplerine yapmayı emrettiği vazife ve borçların kanunî mühjetler zarfında yapılmadığı gibi; 1 Kâ. evvel 1340 (1924) de teslim olunan, ancak 1/7/1927 de faaliyete geçilen, 1928 senesi nihayetlerinden itibaren faaliyeti hiç denecek kadar azalan, 12/12/1930 tarihli Madenköy Heyeti mazbatasına 17/12/1930 tarihli Rize Vilâyeti tahriratına göre bu tarihlerde faaliyetin tamamen durduğu anlaşılan, şu hale nazaran da, bu tarihlerden son tebliğ tarihi olan 7/5/1932 ye kadar da işletilmesine başlanmayıp tatil edildiği aşikâr bulunan mezkûr çinkolu manganez madenine ait ve Hacı Mesut Efendi ile şerikleri uhdesindeki imtiyazın feshi için İktisat Vekâletince yapılan muameleler usulüne muvafık olup icrası lâzım gelen merasim de kanunî icaplara uygun olarak tekemmül ettirilmiş ve gerek Hacı Mesut Efendi gerek şerikleri veya kanunî vekilleri tarafından son güne kadar Şûrayı Devlete itiraz edilmemiş bulunduğundan mezkûr imtiyazın Maadin Nizamnamesinin 81 inci maddesi delâletile 60'ncü maddesine tevfikan feshi hakkındaki 10/3/1932 tarihli mazbatanın tasdiki ve Şûrayı Devlet Kanununun 17'nci maddesinin 7'nci fıkrası mucibince keyfiyetin Heyeti Umumiye'de müzakeresi için dosyasının Riyaseti Celileye takdimi 18/10/1932 tarihinde ittifakla tezekkür kılındı.

